

Βιβλιοστάσιον

Θεοφάνη Α. Δρακόπουλου,
*Μεσαιωνικές αίρέσεις. Οί Βογόμελοι-
Καθαροί*, έκδ. Ἡρόδοτος,
Ἀθήνα 2022, 492 σσ.

Ὁ ἔγκριτος θεολόγος Θεοφάνης Α. Δρακόπουλος, διδάκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης, πραγματεύεται στὸ ἐν λόγω βιβλίον τοῦ πολὺπλοκο θεολογικὸ ζήτημα τῆς ἐμφάνισης, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀπηγήσεως τῆς μεσαιωνικῆς αἵρέσεως τῶν Καθαρῶν ἢ Ἀλβιγίων στὸν χριστιανικὸ κόσμον τῆς Δύσεως, μὲ κύριον γνώμονα τὰ σωζόμενα ἑπτὰ σχετικὰ κείμενα τῆς συγκεκριμένης αἵρέσεως τόσο γιὰ τὴν εὐρύτατην δράσιν τῆς σὲ διαφορετικὰς περιοχάς, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς διαφορετικοὺς λόγους ἢ στόχους, σὲ ἕνα ἐχθρικὸ μάλιστα ρωμαιοκαθολικὸ περιβάλλον. Ἡ πλούσια ὅμως ἔρευνα τοῦ πολὺπλοκου αὐτοῦ ζητήματος ἀπὸ σημαντικοὺς σύγχρονους ἐρευνητὰς, ἱστορικοὺς ἢ θεολόγους, δὲν ἀπέδωκε τὰ ἐπιθυμητὰ ἢ ἔστω τὰ εὐλόγα συμπεράσματα, ἀφοῦ ἡ ἔρευνά τους εἶχε σαφῶς ἀντιρρητικὸ ἢ καὶ πολεμικὸ χαρακτήρα, ἀναλόγως τῆς στάσεώς τους ἐναντι τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ κυριώτερον πρόβλημα τῆς ἔρευνας ἐνέκειτο στὸ γεγονός ὅτι οἱ Καθαροὶ ἀπέκρυπταν τὴν πραγματικὴν αἵρετικὴν τους προέλευσιν ἢ ταυτότητα, ἀφοῦ ἐγνώριζαν τὶς τραγικὰς συνέπειας τῆς παραπομπῆς τῶν ὁποίωνδήποτε αἵρετικῶν ἢ πολεμίων

τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἱερὰ Ἐξέτασιν γι' αὐτὸ ἀπέφευγαν ὄχι μόνον τὴ δημόσια αἵρετικὴν δράσιν τους, ἀλλὰ καὶ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν αἵρετικῶν στοιχείων τῆς διδασκαλίας τους.

Βεβαίως, ἡ ἐκτενὴς ἀντιρρητικὴ ἢ καὶ πολεμικὴ λατινικὴ γραμματεία τῶν ρωμαιοκαθολικῶν κληρικῶν, μοναχῶν καὶ θεολόγων ἐναντίον τῆς καινοφανοῦς αἵρέσεως τῶν Καθαρῶν ἢ Ἀλβιγίων δὲν ἐπεκτάθηκε στὴν ἀναγκαίαν ἔρευνα τοῦ λόγου, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐμφάνισης, τῆς δράσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τους. Ἡ παράλειψις ὅμως αὐτῆ ὀφειλόταν στὸ ὅτι ἐπικεντρώθηκαν στὴν πολεμικὴν κατὰ τῶν αἵρετικῶν, οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζοντο ἀσχετῶς ὅτι ἀκολουθοῦσαν τὸ ὑπόδειγμα δράσεως τῶν Ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, συνδέοντας μάλιστα τὴν δράσιν τους μὲ τὴν ἀσκητικὴν παράδοσιν τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ μοναχισμοῦ, γιὰ προφανῶς παραπλανητικοὺς λόγους, ὄχι μόνον ἐναντι τῶν ρωμαιοκαθολικῶν πολεμίων τους, ἀλλὰ καὶ ἐναντι τῶν ὁπαδῶν τους.

Βεβαίως, οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ αἵρεσιολόγοι τοῦ μεσαίωνα ἀγνοοῦσαν, ὅπως παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς, τὴν παρόμοια καὶ σύγχρονον αἵρεσιν τῶν Βογομίλων τῆς Ἀνατολῆς στὶς σλαβόφωνες κυρίως περιοχὰς τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, παρὰ τὶς ἐπιμέρους μαρτυρίες ἑπτὰ βασικῶν καὶ ἐπισήμων θεσμικῶν κειμένων τῶν Καθαρῶν, ὅπως ἀπέδειξε

ὁ συγγραφεὺς στὴ σχετικὴ διδακτορικὴ του διατριβή, με ἐξαντλητικὴ μάλιστα ἀποδεικτικὴ θεμελίωση. Πράγματι, τὰ σημαντικὰ αὐτὰ κείμενα δῆλωναν ρητῶς ἢ ὑποδῆλωναν σαφῶς τὴν προέλευση, τὴν ὀργάνωση, τὴ διοίκηση καὶ τὴ δράση τῶν Καθαρῶν ἢ Ἀλβιγίων στὸ ἐχθρικό ρωμαιοκαθολικὸ ἀντιαιρετικὸ περιβάλλον τῆς Δύσεως, ἀναγόντας κατ' οὐσίαν τὴ γέννηση τῶν αἰρετικῶν τῆς Δύσεως στὴν παλαιότερη αἴρεση τῶν Βογομίλων τῶν σλαβοφώνων κυρίως περιοχῶν τοῦ Βυζαντίου.

Ὡστόσο, ὁ συγγραφεὺς τονίζει ἐπίσης ὀρθῶς ὅτι γιὰ τὸ κίνημα τῶν Βογομίλων τοῦ Βυζαντίου ἢ ἄλλως τῶν Καθαρῶν τῆς Ἀνατολῆς δὲν ὑπάρχει μία συστηματικὴ ἐπιστημονικὴ μελέτη στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία, πολλῶ δὲ μᾶλλον γιὰ τὴ στενὴ σχέση τους με Ἀλβιγίους ἢ Καθαροὺς τῆς Δύσεως. Βεβαίως, ἡ σχέση αὐτὴ ἀποδείχθηκε στὴ διδακτορικὴ του διατριβή, με τὴν κριτικὴ καὶ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν σχετικῶν λατινικῶν κειμένων ἢ πηγῶν με τὰ ἀντίστοιχα ἀντιβογομιλικὰ κείμενα τοῦ Βυζαντίου, τὰ ὁποία συντάχθηκαν ἀπὸ ὀρθοδόξους κληρικούς τουλάχιστον ἕναν αἰῶνα πρὶν. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ διατριβὴ του ἐγκωμιάσθηκε ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἐποπτεύοντες τὴν ἔρευνά του καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Γαλλίας, ὡς μοναδικὴ σὲ πρωτοτυπία, ποιότητα καὶ πληρότητα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς γαλλόφωνης γραμματείας γιὰ τὸ πολὺπλοκο ζήτημα τοῦ κινήματος τῶν Καθαρῶν ἢ Ἀλβιγίων, με ἐντυπωσιακὴ μάλιστα ἀξιοποίηση τῶν ἐλληνικῶν ἀντιβογομιλικῶν κειμένων τῆς βυζαντινῆς γραμματείας.

Ἦτὸ τὴν προοπτικὴ λοιπὸν αὐτῆ, ὁ συγγραφεὺς στὴ νέα σπουδαία ἐπι-

στημονικὴ του ἔρευνα, ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο: *Μεσαιωνικὲς αἱρέσεις. Οἱ Βογομίλοι-Καθαροί*, ἀντιστρέφει τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπιχειρηματολογία τῶν ἤδη ἀξιόλογων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν ὄχι μόνον γιὰ τὸ κίνημα τῶν Καθαρῶν τῆς Δύσεως, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ ἐντυπωσιακοῦ μεσαιωνικοῦ δυϊσμοῦ. Στὴν ἤδη ὑπάρχουσα πλούσια διεθνὴ βιβλιογραφία, ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει νέο ἐρευνητικὸ πλαίσιο, ἦτοι ἄφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐλέγξει τὴν ἀξιοπιστία τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν καὶ τοῦ ἀξιωματὸς τους περὶ ἀπολύτου διακρίσεως μεταξὺ τῶν δύο αἰρετικῶν κοινοτήτων, ἦτοι τῶν Βογομίλων καὶ τῶν Καθαρῶν, ἄφ' ἑτέρου δὲ γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι κατ' οὐσίαν καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν ἕνα κοινὸ σύστημα σκέψεως, τὸ ὁποῖο ὅμως βασιζέται σὲ κοινὲς ἢ καὶ ἐτερόκλητες δυϊστικὲς ἐρμηνεῖες μεμονωμένων βιβλικῶν χωρίων.

Πράγματι, ἀπὸ τὴ διπλῆ αὐτὴ κριτικὴ καὶ συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν λατινικῶν πηγῶν γιὰ τοὺς Βογομίλους καὶ Καθαροὺς ἢ Ἀλβιγίους, ἀναδεικνύονται σαφέστερα οἱ ἐντυπωσιακὲς ὁμοιότητες τῶν δυϊστικῶν μεταφυσικῶν θεωριῶν τῶν δύο αἰρετικῶν κλάδων. Ἄλλωστε, οἱ κοινὲς δυϊστικὲς θεωρίες τῶν δύο αἱρέσεων καὶ ἡ προκύπτουσα ἐξ αὐτῶν ἀξιακὴ βάση προέβησαν ὡς κοινὸ ὑπόδειγμα τῆς διωκόμενης ἡρωικῆς καὶ μαρτυρικῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, τῆς ὁποῖας ἐμιμοῦντο γιὰ νὰ παραπλανοῦν ὄχι μόνον τοὺς ἀπλοῦς πιστοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανοὺς μοναχοὺς, πρὸς ἀποφυγὴ τῶν σκληρῶν διωγμῶν τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν βαρυστάτων ποιῶν τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως.

Ἦτὸ τὸ πνεῦμα λοιπὸν αὐτό, ὁ συγγραφεὺς μετὰ ἀπὸ τὴν «Εἰσαγωγὴ στὴν

ἱστορία τῶν μεσαιωνικῶν αἰρέσεων» [σ. 19-36], στὴν ὁποία ἀναφέρεται σὲ μεθοδολογικά προβλήματα τῆς σύγχρονης ἔρευνας καὶ στὴν ἰδεολογικὴ χροιά ποὺ ἐνέχει ἐκ τῶν πραγμάτων ἢ παρουσίαση τῶν αἰρετικῶν κινήματων, κατένειμε τὸ ὕλικὸ τῆς ἔρευνας του σὲ δύο ἀλληλοσυμπληρούμενα θεματικὰ μέρη.

Τὸ Α' μέρος [σ. 37-162] ἀναπτύσσεται σὲ δύο ἐκτενῆ κεφάλαια, ἤτοι: Στὸ κεφ. I [σ. 37 ἐξ.] προβάλλονται οἱ ἱστορικὲς καταβολές καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Βογομιλισμοῦ καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἡ ὄνομασία του, οἱ ἐτερόκλητες διῆστικὲς τάσεις, τὰ αἷτια διαδόσεως τοῦ Βογομιλισμοῦ στὸ Βυζάντιο καὶ στὴ Βουλγαρία, ἡ ἐπίδραση τῶν Παυλικιανῶν καὶ Μεσσαλιανῶν, ἡ διάσπαση κλήρου καὶ λαοῦ, ἡ δράση του ὡς μοναστικῶν κινήματος καὶ τέλος ἡ βογομιλικὴ διδασκαλία μὲ τοὺς ἀκόλουθους θεματικὸς ἄξονες: Θεολογία, Τριαδολογία, Κόσμος-ἄνθρωπος-ἱστορία, Σωτηριολογία καὶ Ἐσχατολογία, Σχέση μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, Ἱεραρχικὴ δομὴ, λειτουργικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος.

Στὸ κεφ. II [σ. 131 ἐξ.] προβάλλεται ἡ ἐντυπωσιακὴ διάδοση τοῦ Βογομιλισμοῦ κατὰ τοὺς ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνες στὴ Μ. Ἀσία, τὴ Θράκη καὶ τὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ καὶ οἱ βογομιλικὲς ἐπιδράσεις στοὺς ἐκκλησιαστικὸς καὶ μοναστικὸς κύκλους, ἡ καταδίκη τοῦ αἰρεσιάρχη Βασιλείου καὶ ὁ ρόλος τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118), οἱ καταδίκες ἐπίσης ἐκκλησιαστικῶν προσώπων καὶ μοναχῶν γιὰ βογομιλικὲς τάσεις, καθὼς καὶ ἡ ἐξάπλωση τοῦ Βογομιλισμοῦ στὰ Βαλκάνια καὶ τὴ Δύση.

Στὸ Β' Μέρος [σ. 163-392] ἀναπτύσσονται καὶ ἀξιολογοῦνται σὲ πέντε κεφάλαια (III, IV, V, VI καὶ VII) οἱ ἐρμηνευτικὲς καὶ μεθοδολογικὲς τάσεις στὴ σύγχρονη ἐπιστῆμη (Ἱστορικὸς Θε-

τικισμὸς, Ἀποδομισμὸς, Μαρξιστικὴ μεθοδολογία), γιὰ τὴ συστηματικὴ ἐπιστημονικὴ ἀξιολόγηση τῶν σημαντικῶν λατινικῶν πηγῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιλεχθέντα ἐπὶ τῆ βάσει τῆς παλαιότητας καὶ τῆς γεωγραφικῆς προελεύσεως σημαντικὰ λατινικὰ κείμενα, πηγές καὶ μαρτυρίες (ΙΒ'-ΙΓ' αἰ.), τὰ ἀφορῶντα τὴν προέλευση, τὴν ἐμφάνιση, τὴν ἀνάπτυξη, τὴν ὁργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν κοινοτήτων τῶν Καθαρῶν.

Στὸ κεφ. III [σ. 165 ἐξ.] ἐξετάζεται ἡ προβληματολογία τῆς σχέσεως Βογομιλῶν καὶ Καθαρῶν, ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τόσο τῆς Γενεαλογικῆς-Θετικιστικῆς Σχολῆς, ὅσο καὶ τῆς μεταγενέστερης Σχολῆς Ἀποδομισμοῦ καὶ τῆς συγγενικῆς Μαρξιστικῆς Σχολῆς γιὰ τὶς ἔρευνες περὶ Βογομιλῶν. Ὁ συγγραφέας παραθέτει ἐν συντομίᾳ ὅλες τὶς σημαντικὲς διεθνεῖς μελέτες ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς προελεύσεως τοῦ κινήματος τῶν Καθαρῶν, καθὼς καὶ ὅλη τὴ σχετικὴ διεθνή βιβλιογραφία προκειμένου ὁ ἀναγνώστης νὰ σχηματίσει μίαν σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὴν πολυπλοκότητα τοῦ ζητήματος, κρίνοντας μάλιστα ἐμπεριστατωμένα ἐρευνητές-αὐθεντεῖς στὸν χῶρο τῆς Ἱστορίας ὡς πρὸς τὴ μεθοδολογία τους.

Στὸ κεφ. IV [σ. 201 ἐξ.] ἀξιολογεῖται ἐκτενῶς ἡ σπουδαία ἐπιστολὴ τοῦ Evervin de Steinfeld, ἀπευθυνόμενῃ στὸν Βερνάδο τοῦ Κλαιρβῶ σχετικὰ μὲ τοὺς Καθαροὺς τῆς Ρηνανίας (1143). Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη μαρτυρία περὶ καταγωγῆς τῶν Καθαρῶν ἀπὸ τοὺς ὁμολόγους τους αἰρετικὸς τῆς Ἀνατολῆς Βογομιλοῦς, σύμφωνα μάλιστα μὲ τὰ λεγόμενα τῶν ἴδιων τῶν αἰρετικῶν. Ἐπιπλέον, ἡ Ἐπιστολὴ ἀναφέρεται στὴν ἀπόλυτη πενία τῶν Καθαρῶν, στὴν ἀπόρριψη τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, στὸν ἀσκητικὸ βίον τους, στὴ λειτουργικὴ τους ζωὴ καὶ στὴ

βογομιλική καταγωγή του κινήματος των Καθαρών.

Στο κεφ. V [σ. 229 ἐξ.] περιγράφεται ἡ σύγκληση τῆς Συνόδου τῶν Καθαρῶν στὸ *Saint Félix de Caraman* (1167) τῆς Ὁξιτανίας, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ ἐπικεφαλῆς τοῦ βογομιλικοῦ τάγματος τῆς Δρουγουνθίας πάπα Νικίττα, γιὰ τὴ σύσταση αἰρετικῶν Ἐπισκοπῶν στὴν εὐρύτερη περιοχή τοῦ Ἀλμπι καὶ τῆς Νοτιοδυτικῆς Γαλλίας. Τὰ σωζόμενα *Πρακτικὰ τῆς Συνόδου* ἀποτελοῦν ἓνα πολὺ σημαντικὸ κείμενο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαφωνεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα ὡς πρὸς τὴν ἀθθεντικότητα, τὴν προέλευση καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ συντάκτη του. Ὁ συγγραφεὺς παραθέτει τὴν ἐπιχειρηματολογία τόσο τῶν ἀμφισβητούντων ὅσο καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἀθθεντικότητος τοῦ κειμένου, ἐνῶ ὁ ἴδιος θεωρεῖ δεδομένη τὴν ἀθθεντικότητά του, στηριζόμενος μάλιστα σὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα [σσ. 279-293].

Στὸ κεφ. VI [σ. 285 ἐξ.] παρουσιάζεται τὸ ἀνώνυμο ἔργο *De Heresi Catharorum in Lombardia* (1210-1215), τὸ ὁποῖο παραθέτει ἐκτενῶς τὶς αἰρετικὲς παρεκκλίσεις καὶ τὶς προκληθεῖσες ἀποσχίσεις στὶς κοινότητες τῶν Καθαρῶν τῆς Λομβαρδίας στὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰ., οἱ ὁποῖες προέκυψαν ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν τριῶν βογομιλικῶν ταγμάτων (Δρουγουνθίας, Βουλγαρίας καὶ Σκλαβονίας) τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Οἱ διδασκαλίαι αὐτές, οἱ ὁποῖες ἦσαν ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα αὐτὰ βογομιλικὰ Τάγματα, υἱοθετήθηκαν ἀπὸ ὅλες τὶς κοινότητες τῶν Καθαρῶν τῆς Ἰταλίας. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό, ἀξιολογοῦνται ἐπίσης οἱ μαρτυρίες τοῦ *De Heresi Catharorum in Lombardia* ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἐνὸς μεταγενέστερου κειμένου, τοῦ *Tractatus de hereticis* (1250), ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς ὁμαδοποιεῖ τὶς ὁμοιότητες καὶ

τὶς διαφορὲς μεταξὺ τοῦ μετριοπαθοῦς δυΐσμου (Βουλγαρία, Σκλαβονία) καὶ τοῦ ἀκραίου δυΐσμου τοῦ Τάγματος τῆς Δρουγουνθίας.

Στὸ κεφ. VII [σ. 319 ἐξ.] ἀξιολογοῦνται σημαντικὲς πτυχὲς τοῦ ἀποκρύφου βογομιλικοῦ κειμένου *Interrogatio Ioahannis*, τὸ ὁποῖο μεταφράσθηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ λατινικὴ καὶ υἱοθετήθηκε ἀπὸ πολλὲς κοινότητες τῶν Καθαρῶν περὶ τὸ 1190. Παρουσιάζεται ἐκτενῶς τὸ πρόβλημα τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου καὶ τὰ χειρόγραφα του, καθὼς καὶ τὸ θεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ἀποκρύφου αὐτοῦ κειμένου, μὲ γνώμονα τὶς βογομιλικὲς διδασκαλίαι, ἤτοι: α) ἡ Τριαδολογία τῶν αἰρετικῶν, β) ἡ φύση τοῦ Σατανᾶ (θεωρούμενος ὡς Ἰῖδς Θεοῦ ἢ Ἀρχάγγελος), γ) ἡ Ἀγγελολογία, ἤτοι ἡ δημιουργία, τὰ ἐνδύματα, οἱ θρόνοι, οἱ κορώνες καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀγγέλων στὴ διακυβέρνηση τοῦ κόσμου, δ) ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, οἱ κοσμικὲς ζῶνες καὶ ὁ ρόλος τοῦ Σατανᾶ καὶ ε) ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, ἡ σαρκικὴ ἔνωση, ὁ ρόλος τοῦ Σατανᾶ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ. Τὰ συμπεράσματα τῆς ἀξιολογήσεως τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν τοῦ ἀποκρύφου κειμένου συνάγονται σαφῶς ἀπὸ τὴ σύγκρισή του μὲ τὶς παρατιθέμενες στὴ *Δογματικὴ Πανοπλία* τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ βογομιλικὲς διδασκαλίαι. Πράγματι, παρουσιάζονται ἐντυπωσιακὲς ὁμοιότητες μὲ τὸ ἀξιολογούμενο ἀπόκρυφο κείμενο, μὲ σημαντικώτερη ὅμως διαφορὰ τὴν παράλειψη τῆς πλούσιας ἀγγελολογίας καὶ ἐσχατολογίας τῶν σχετικῶν διδασκαλιῶν τοῦ ἀποκρύφου κειμένου [σσ. 385-391].

Ἡ σπουδαία καὶ σημαντικὴ αὐτὴ πρωτότυπη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ ἔμπειρου, πλέον εἰδικοῦ αἰρεσιολόγου, Δρ.

Θεοφάνη Δρακόπουλου συνδυάζει, με έντυπωσιακή ποιότητα και πληρότητα, όχι μόνο τις έλληνικές, σλαβικές και λατινικές πηγές, αλλά και την πλούσια διεθνή βιβλιογραφία με κριτική μάλιστα διάθεση έναντι «αύθεντων» του χώρου, για τή λανθασμένη προσέγγιση αυτών ως προς την εμφάνιση, την ανάπτυξη, την αποστολή, τή διάδοση, την όργανωση, τή διδασκαλία και τή απήχηση τής δυϊστικής αίρέσεως στον χριστιανικό κόσμο τόσο τής Ανατολής, όσο και τής Δύσεως. Ο συγγραφέας, προκειμένου να αποδείξει τή πρόδηλη ένότητα των άξιωματικά θεωρουμένων ως δύο κινημάτων (Βογόμιλοι-Καθαροί), ως άριστος γνώστης των λατινικών πηγών και τής πλούσιας διεθνούς σχετικής βιβλιογραφίας, όργανωσε τή έρευνητική του προσπάθεια παρουσιάζοντας στο Α' μέρος τους Βογομίλους τής Μ. Ασίας, τής Κωνσταντινουπόλεως και τής Βαλκανικής χερσονήσου επί τή βάσει των βυζαντινών πηγών. Αντιστρόφως, στο Β' μέρος του έργου, τó αναφερόμενο στους Καθαρούς, αναζήτησε στα διασωθέντα λατινικά κείμενα ή άλλες πηγές για τους Καθαρούς τής Δύσεως μαρτυρίες περι τής σχέσεώς τους με τους αίρετικούς όμολόγους τους στην Ανατολή, άξιολογώντας τις μαρτυρίες αυτές υπό τó φώς των σωζομένων αντιβογομιλικών κειμένων τής έλληνόφωνης και τής σλαβόφωνης γραμματείας (Θ'-ΙΒ' αι.), αποδεικνύοντας έτσι τή ένότητα των δυϊστικών αίρέσεων κατά τόν μεσαίωνα σε Ανατολή και Δύση.

Η διπλή λοιπόν αντίστροφη επισημονική έρευνα τής σχέσεως των Βογομίλων (=Καθαρών τής Ανατολής) με τους Καθαρούς (=Βογόμιλοι τής Δύσεως) επί τή βάσει συγκρίσεως των αντίαιρετικών βυζαντινών και λατινικών συγγραμμάτων

τής έποχης, συγγραφέντα με διαφορά ένός αιώνα, άφ' ένός μεν διήρυνε τά όρια και τις προοπτικές του πολύπλοκου και άσαφούς έρευνητικού του πεδίου, άφ' έτέρου δε του άνοιξε νέες προοπτικές για τήν κριτική και συγκριτική άξιολόγηση του θεολογικού, του εκκλησιαστικού, του ανθρωπολογικού, του κοινωνικού και του έσχατολογικού βάθους των σχετικών δυϊστικών διδασκαλιών. Επιπλέον, οι κοινές αίρετικές διδασκαλίες και λειτουργίες των Βογομίλων τής Ανατολής και των Καθαρών τής Δύσεως αποσκοπούσαν στην προσομοίωσή τους, με έπιλεκτικό μάλιστα τρόπο, στο εξαίρετο υπόδειγμα των Αποστόλων προκειμένου να διευκολύνουν τήν προσχηματική ή σκόπιμη διεΐσδυσή τους όχι μόνο στις μοναστικές κοινότητες, αλλά και στις πλησιόχωρες ένορίες.

Συνεπώς, στα «Έπιλεγόμενα» [σσ. 395-404] ό συγγραφέας αναφέρεται στο κοινό υπόβαθρο των μεσαιωνικών δυϊστικών αίρέσεων, οι όποιες είναι γνωστές με διαφορετικές όνομασίες, όφειλόμενες είτε στις πρακτικές τους (Μεσσαλιανοί, Εϋχίτες, Καθαροί, Βογόμιλοι, Ένθουσιαστές, Φουνδαίτες κ.ά.), είτε λόγω των περιοχών δράσεως αυτών (Παταρινοί, Κουδούγεροι, Αλβίγιοι κ.ά.). Κατά τόν συγγραφέα, οι αίρετικοί κινήθηκαν από τή Συρία και τή Μ. Ασία για να φθάσουν στα πλησιέστερα στην Κωνσταντινούπολη βυζαντινά θέματα (Θρακησίων, Όψικίου και Κιβυρραιωτών) και να διεισδύσουν στους σλαβόφωνους λαούς τής Βαλκανικής χερσονήσου. Προφανώς κατά τήν περίοδο των Σταυροφοριών (ΙΑ'-ΙΓ' αι.) και τής μεγάλης αναπτύξεως του έμπορίου, με έπίκεντρο μάλιστα τήν Κωνσταντινούπολη και τους συνδεομένους με αυτήν έμπορικούς λιμένες του Βυζαντίου, άν-

έπτωξαν τὴν αἰρετικὴν τοὺς δράση στὴ Λομβαρδία, στὸ Ἀλμπί, στὴν κεντρικὴ Ἰταλία, στὴν Ὁξιτανία τῆς Γαλλίας, στὴ Ρηγανία καὶ στὶς Κάτω Χώρες.

Εἶναι ὅμως σημαντικὴ ἡ ὀρθὴ παρατήρηση τοῦ συγγραφέα ὅτι ἡ μετάβαση τῶν αἰρετικῶν Βογομίλων ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴ Δύση συνεπαγόταν καὶ τὴν προσαρμογὴ τοὺς στὰ τελείως διαφορετικὰ περιβάλλοντα τῶν χριστιανικῶν λαῶν τῆς Δύσεως. Ἄλλωστε, οἱ δυϊστικὲς αἰρετικὲς διδασκαλίαι τοὺς προσέλαβαν καὶ νέα στοιχεῖα στὶς θεολογικὲς, κοσμολογικὲς, ἀνθρωπολογικὲς καὶ σωτηριολογικὲς προτάσεις τοὺς, ἀλλ' ὅμως διαφύλαξαν ἀλώβητες τὶς ἀρχικὲς τελετουργίες γιὰ τὸ πνευματικὸ Βάπτισμα καὶ τὶς «ἀγάπες», ἀλλὰ καὶ τὴ διάκριση τῶν «τελείων» ἀπὸ τοὺς «ἀπλοῦς πιστοὺς» τῆς αἱρέσεως, ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιβογομιλικὴ βυζαντινὴ γραμματεία κ.ἄ.

Συνεπῶς, τὰ κύρια συμπεράσματα τῆς κριτικῆς καὶ συγκριτικῆς ἀξιολογήσεως τόσο τῶν ἀνατολικῶν, ὅσο καὶ τῶν δυτικῶν δυϊστικῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν προβάλλονται ἐπίσης μὲ κριτικὴ καὶ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση. Ὡστόσο, προβάλλονται πάντοτε κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὶς μονοσήμαντες, ἀσαφεῖς καὶ ἀβάσιμες προσεγγίσεις τῶν ἑτερόκεντρων αὐτῶν βογομιλικῶν διδασκαλιῶν ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἰσχνὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλούσια διεθνή, ἰδιαιτέρως δὲ τὴ γαλλικὴ. Τὰ κριτικὰ συμπεράσματα τοῦ ἔργου ἀναπτύσσονται σὲ δεκαεπτὰ θεματικὲς ἐνότητες, στὶς πρῶτες ἐκ τῶν ὁποίων (α'-δ') ἀμφισβητοῦνται οἱ κρατούσες ἀβάσιμες θεωρίες, ἐνῶ ἀκολουθοῦν οἱ κοινὲς διδασκαλίαι Βογομίλων καὶ Καθαρῶν:

α'. Ἡ κρατούσα στὴ διεθνή βιβλιογραφία θεωρία, ὅτι δῆθεν ἡ αἵρεση τῶν

Βογομίλων ἦταν ἓνα βουλγαρικὸ κίνημα ἀμφισβητήσεως τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς στὸν βουλγαρικὸ λαό.

β'. Ἡ ἀκρίτως προβαλλόμενη κοινωνικὴ θεωρία, ὅτι δῆθεν ἡ αἵρεση τῶν Βογομίλων εἶχε ἓναν ὑποτιθέμενο ἀντιφεουδαρχικὸ χαρακτήρα.

γ'. Ἡ προβολὴ τῶν ὑποτιθέμενων ἐπουσιωδῶν τοπικῶν διαφοροποιήσεων, ὅτι δῆθεν ἡ αἵρεση τῶν Βογομίλων ἔχασε τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ἐνότητα καὶ τὰ βασικὰ τῆς χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ τῆς ἐπέκταση.

δ'. Ἡ ἀβάσιμη πλασματικὴ τάση τῆς σχολῆς τῶν προτεσταντῶν ἀποδομιστῶν γιὰ τὴν ἀντιαρετικὴν ρωμαιοκαθολικὴ γραμματεία, ὅτι δῆθεν ἡ αἵρεση τῶν Βογομίλων ἦταν δημιούργημα τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἱερέων γιὰ νὰ προκαλέσουν τὴ δίωξή τοὺς ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση.

ε'. Ἡ ἀκριτὴ χρῆση ἢ ἐρμηνεία βιβλικῶν χωρίων ἀπὸ τοὺς Βογομίλους ἀπέδιδε ἓναν καταλυτικὸ ρόλο στὸν Σατανᾶ, θεωρώντας τον εἴτε ὡς Ἰῶ τοῦ Θεοῦ εἴτε ὡς πρωτόκτιστο ἐκπεσόντα ἄγγελο.

στ'. Ἡ πλατωνικὴ καὶ ὠριγένεια θεωρία περὶ τῆς προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ φυλακίσεως αὐτῆς στὸ ὕλικὸ σῶμα, ἢ ὅποια υἰοθετήθηκε ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς Βογομίλους.

ζ'. Ἡ ἀποδιομένη ἀπὸ τοὺς ἀκραίους δυϊστικὸς κύκλος τῶν Καθαρῶν-Βογομίλων διδασκαλία (*Ordo Drugunthia*) περὶ μιᾶς αἰώνιας δυνάμεως τοῦ Κακοῦ ἢ τοῦ Θεοῦ τοῦ Κακοῦ (βλ. *Liber de duobus principiis*).

η'. Ἡ ἀπόδοση ἀπὸ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς αἰρεσιολόγους τοῦ Π' αἰ. ὅλων σχεδὸν τῶν σχισμάτων τῶν αἰρετικῶν κοινοτήτων τῆς Δύσεως στὸν

άνταγωνισμό μεταξύ του μετριοπαθοῦς δυϊσμοῦ τῶν ταγματῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σκλαβονίας μετὸν ἀκραῖο δυϊσμό τῆς Δρουγουνθίας.

θ'. Ἡ κοινὴ ἀσκητικὴ ἠθικὴ τῶν αἰρετικῶν πού, μολονότι προέρχονταν ἀπὸ τὶς δυϊστικὲς τάσεις αὐτῶν (πνεύμα-ῦλη, ψυχὴ-σῶμα), στοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς μοναχοὺς ἐδίδασκαν ὅτι αἰρετικὲς κοινότητες ἀκολουθοῦσαν τὸ ἠθικὸ πρό-τυπο τῶν ἀποστόλων (*apostolica vita*).

ι'. Ἡ σκόπιμη τάση τῶν αἰρετικῶν νὰ ὑποστηρίζουν ἐπίσημα μὲ παρερμηνεία τῶν ἰδίων μάλιστα βιβλικῶν χωρίων, ὅτι δῆθεν ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶναι «ψευδο-Ἐκκλησία», ἐνῶ οἱ αἰρετικὲς κοινότητές τους ἀποτελοῦσαν δῆθεν τὴν «ἀληθινὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ» καὶ τὰ μέλη τους ἐθεωροῦντο ἀληθινοὶ χριστιανοί.

ια'. Ἡ σκόπιμη, συστηματικὴ προβολὴ ἀπὸ τοὺς αἰρετικοὺς τῆς δαιμονοποιήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ὅτι δῆθεν ἐκφράζουν τὴν τυραννίαν τοῦ Κυρίου τοῦ κόσμου τούτου, ἦτοι τοῦ Σατανᾶ.

ιβ'. Ἡ ἐπίσης σκόπιμη ἀπόρριψη ἀπὸ τοὺς αἰρετικοὺς ὄλων τῶν διοικητικῶν καὶ λειτουργικῶν καινοτομιῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι δῆθεν ἀποτελοῦν παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ ὅτι δῆθεν οἱ αἰρετικὲς κοινότητες ἀποτελοῦν τὴν πραγματικὴ συνέχειά της.

ιγ'. Ἡ προφανῶς σκόπιμη ἐσωτερικὴ διάκριση τῶν αἰρετικῶν μεταξύ τῶν «τελείων» καὶ τῶν «ἀπλῶν» μελῶν τῶν αἰρετικῶν κοινοτήτων ἦταν δῆθεν ἀναγκαία γιὰ τὴν προσομοίωσή τους πρὸς τὶς τάξεις τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

ιδ'. Ἡ πλασματικὴ λειτουργικὴ ὁμοιογένεια τῶν Βογομίλων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν Καθαρῶν τῆς Δύσεως (Πνευματικὸ Βάπτισμα, Πάτερ ἡμῶν, ἀγάπες κ.ἄ.) ἦταν δῆθεν ἡ αὐθεντικὴ μορφή τῆς ἀποστολικῆς

διαδοχῆς, τὴν ὁποία εἶχαν δῆθεν χάσει οἱ Ἐκκλησίες Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης.

ιε'. Ἡ ἐντυπωσιακὴ καὶ προκλητικὴ προσηλυτιστικὴ δράση τους καὶ ἡ εὐρύ-τατη διάδοση τῆς αἰρέσεως σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, μὲ τὴν ἴδρυση μάλιστα σημαντικῶν κοινοτήτων Βογομίλων καὶ Καθαρῶν, ἔγινε μὲ τὴν ἄκριτη ἀνοχὴ τῶν χριστιανικῶν μοναστηρίων, ὅπως συνεπάγεται καὶ ἀπὸ τὶς εὐλογες καταγγελίες τόσο τῶν Βυζαντινῶν, ὅσο καὶ τῶν Λατίνων αἰρεσιολόγων.

ιστ'. Ἡ συστηματικὴ μυστικὴ ἄσκηση τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀπὸ τοὺς Βογομίλους στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀπὸ τοὺς Καθαροὺς στὴ Δύση ἦταν σκόπιμη καὶ προφανῶς ἀναγκαία, ἀφοῦ κατηγοροῦντο ἀπὸ τοὺς αἰρεσιολόγους τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας τῶν λαῶν καὶ ὑπέκειντο σὲ σκληροὺς διωγμούς.

ιζ'. Οἱ αἰρετικὲς κοινότητες εἶχαν τὴ συνείδηση τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν δυτικῶν κοινοτήτων τῶν Καθαρῶν μὲ τοὺς ὁμολόγους τους στὴν Ἀνατολὴ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΒ' αἰ., ἦτοι κατὰ τὴ Σύνοδο στὸ Saint Félix, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σχισμάτων στὴ Λομβαρδία, περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν Καθαρῶν τῆς Ἰταλίας στρέφονται στὴν Ἀνατολὴ προκειμένου νὰ πάρουν τὸ χρίσμα ἀπὸ τὰ βογομιλικὰ Τάγματα (Δρουγουνθίας, Βουλγαρίας, Σκλαβονίας). Ἡ σιγὴ τῆς σχετικῆς βυζαντινῆς γραμματείας γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Βογομιλισμοῦ στὴ Δύση καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὶς νεοσυσταθεῖσες αἰρετικὲς κοινότητες τῶν Καθαρῶν τῆς Δύσεως ὀφειλόταν στὴν ἄγνοια τῶν βυζαντινῶν αἰρεσιολόγων ἢ στὴν περιστασιακὴ φύση τῶν σχέσεων τῶν αἰρετικῶν κοινοτήτων,

οί όποίες διήρκεσαν μέχρι τή δημιουργία τών δυτικών αίρετικών Κοινοτήτων.

Συνεπώς, πρόκειται για μία σπουδαία, πολύπλοκη, πρωτότυπη και μοναδική στή σχετική διεθνή βιβλιογραφία διπολική και έτερόκεντρη έπιστημονική έρευνα του έγκριτου πλέον αίρεσιολόγου δρ. Θεοφάνη Δρακόπουλου για τις Μεσαιωνικές αίρέσεις τών Βογομίλων τής Άνατολής και τών Καθαρών τής Δύσεως. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, ή μελέτη αυτή άναγνωρίσθηκε ήδη με τή διδακτορική διατριβή του σ. στή Θεολογική Σχολή του Παν. τής Γενεύης από τον Πρόεδρο τής Ακαδημίας τών Έπιστημών τής Γαλλίας, καίτοι άσκησε άυστηρή κριτική στις πλασματικές θεωρίες τών συγχρόνων Γάλλων κυρίως ιστορικών και αίρεσιολόγων, αφού θεωρήθηκε πρωτότυπη ή εκ παραλληλίας μελέτη τών άντιαιρετικών κειμένων τών Λατίνων με τά προγενέστερα τών Βυζαντινών. Βεβαίως, ή άναγνώριση τής σπουδαίας αυτής έπιστημονικής προσφοράς έκάλυψε ένα μεγάλο κενό στην πλούσια σχετική βιβλιογραφία τών μεγάλων ιστορικών και αίρεσιολόγων και άνοιξε μία νέα προοπτική στή διεθνή έρευνα.

Υπό τήν προοπτική λοιπόν αυτή, ό έγκριτος αίρεσιολόγος προσέφερε μία νέα, πολύτιμη και πρωτότυπη έπιστημονική συμβολή, βασιζόμενος σε μία έντυπωσιακή μεθοδολογική άντιστροφή στην ίεραρχημένη αξιολόγηση τών έλληνοφώνων και σλαβοφώνων άντιβογομικικών κειμένων ή μαρτυριών τής Άνατολής, με κύριο γνώμονα τόσο τά σχετικά λατινικά κείμενα και μαρτυρίες για τις αίρετικές κοινότητες τών Άλβιγίων ή Καθαρών τής Δύσεως, όσο και τήν πλούσια διεθνή σχετική βιβλιογραφία. Προφανώς, τó νέο σημαντικό και πρωτότυπο έργο του

για τις «Μεσαιωνικές αίρέσεις», ήτοι τών Βογομίλων και τών Καθαρών, άφ' ενός μεν ολοκληρώνει τήν έπιστημονική έρευνα του πρώτου σχετικού έργου του, άφ' έτέρου δε καλύπτει και τά σημαντικά κενά τής σχετικής διεθνούς βιβλιογραφίας, με τήν έξαντλητική μάλιστα άξιοποίηση αυτής.

Βλάσιος Ίω. Φειδάς
Όμότ. Καθηγητής Ε.Κ.Π.Α.

Βασιλείου Τουλουμτσή,
Τό Έκκλησιολογικό πλαίσιο
και οί προϋποθέσεις άποδοχής
τών αίρετικών σύμφωνα με τά Πρακτικά
τής Ζ' Οίкуμενικής Συνόδου. Η πίστη
ώς θεμέλιο ένότητας τής Έκκλησίας,
έκδ. Κυπρής, Αθήνα 2022, 351 σσ.

Μία σημαντική θεολογική μελέτη υπό τον παραπάνω τίτλο εκδόθηκε από τον κ. Βασίλειο Τουλουμτσή (Μ.Δ.Ε. Δογματικής Θεολογίας) στά μέσα του 2022. Πρόκειται για μία έπιμελημένη έκδοση 351 σελίδων, ή όποία έχει ως άντικείμενο τήν έρευνα πάνω σε κρίσιμα ζητήματα τής Όρθόδοξης Έκκλησιολογίας.

Τό όλο έργο άπαρτίζεται από εισαγωγή, τρία (3) κεφάλαια, με τρεις ύποενότητες τó καθένα, ειδικό παράρτημα και συμπεράσματα. Έκκινώντας ό συγγραφέας από τήν εις βάθος έρευνα τών Πρακτικών τής Ζ' Οίкуμενικής Συνόδου, από τήν τρίτομη κριτική έκδοση του Erich Lamberz, *Acta conciliorum oecumenicorum*, Series secunda, volumen tertium: *Concilium universale Nicaenum secundum*, έπιχειρεί να δομήσει τó ύλικό του έπαγωγικά, προσφέροντας μία συστηματική παρουσίαση τών διαφόρων πτυχών που συνέθεταν τó θεολογικό πρόβλημα, τó

ὁποῖο εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ Πατέρες τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 787.

Ἀναφορικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀναλυτικῆς πορείας τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος, αὐτὸς παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα, ὡς ἐξῆς: «Πρὶν ἐξετασθεῖ καὶ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ τρόπου ἀποδοχῆς τῶν αἰρετικῶν εἰκονομάχων, πρέπει νὰ διερευνηθοῦν ἄλλες, ἐπιμέρους ἐκκλησιολογικὲς πτυχές, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος ἀπὸ τοὺς συνοδικοὺς Πατέρες. Ἄν δηλαδὴ σχηματικὰ ἡ ἀπάντηση τοῦ ἀρχικοῦ ἐρωτήματος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου μας, βρισκεται στὴν κορυφή, κινούμενοι ἀντίστροφα, ἐπιχειρεῖται ὡς πρότερο ἡ ἀπάντηση τῶν ἐρωτημάτων ποὺ ἀφοροῦν τὸν λειτουργικὸ ρόλο καὶ τὴ θέση τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγγενῶς τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἔννοια τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς. Ὁμοίως κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ διασάφηση τῆς θέσης τοῦ αἰρετικοῦ ὡς πρὸς τὴν Ἐκκλησία, τὸ περιεχόμενο καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ τῆς αἵρεσης ἀντίστοιχα, καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ θεολογικὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων ἡ εἰκονομαχία κρίθηκε ὡς αἵρεση. Θεμελιακὴ βάση τῆς ἐν λόγῳ συλλογιστικῆς πορείας εἶναι ἡ φύση τῆς Ἐκκλησίας, πράγμα τὸ ὁποῖο φανερῶνει σὲ κάθε περίπτωσι τὸ τί εἶναι καὶ τὸ τί δὲν εἶναι Ἐκκλησία. Καὶ αὐτό, διότι τὰ μυστήρια καὶ ἡ κοινωνία τῶν χαρισμάτων τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποτελοῦν ἀποκλειστικὸ «κτῆμα» καὶ περιεχόμενο τοῦ μυστηριακοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι πάντοτε περιέχουσα καὶ ποτὲ περιεχόμενο. Ἐφ-

ὅσον ἀπαντηθοῦν τα ἀνωτέρω ζητήματα καὶ τεθοῦν σὲ μιὰ συστηματικὴ συλλειτουργία μεταξὺ τους, τότε μόνο δύναται τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα νὰ ἀπαντηθεῖ. Ἄλλωστε, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ μὲ αὐτὴ τὴ συλλογιστικὴ ἐνήργησε καὶ ἡ Ζ' Οἰκ. Σύνοδος, χαρακτηριστικὸ τὸ ὁποῖο διατυπώνεται καὶ ἐκφράζεται ρητὰ ἀπὸ τις ἀποσταλείσες ἐπιστολὲς τῶν λοιπῶν πατριαρχικῶν θρόνων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, διὰ τῶν ἐκπροσώπων τους».

Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου, στὴν εἰσαγωγὴ παρατίθεται μὲ ἐπάρκεια τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο καὶ τὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν τῆς εἰκονομαχίας (κάνοντας χρῆση τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τῆς εἰδικῆς ἱστορικῆς ἔρευνας), τὰ ὁποῖα φέρονται νὰ ἐπηρέασαν καταλυτικὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' Ἰσαυρο ὥστε νὰ ὀδηγηθεῖ στὴ λήψη πρωτοβουλιῶν κατὰ τῆς τιμητικῆς προσκύνησης τῶν εἰκόνων, ὅσο καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὀδήγησαν τὴν Ἐκκλησία στὴ σύγκληση τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Στὸ Α' κεφάλαιο, μέσῳ τῆς συστηματικῆς σύνδεσης τοῦ περιεχομένου τῶν Πρακτικῶν, παρουσιάζεται ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν φύση της *per se*, ἡ συνέχεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ ἡ ἀσυνέχεια τῆς αἵρεσης, καὶ τέλος τὸ χριστολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς θεολογίας τῆς εἰκόνας. Ὡς βάση τῆς ἐξέτασης, ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ συγγραφέα, τίθεται ἡ παραδοχὴ ὅτι ἡ ἀμετάβλητη ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ διαχρονικὰ τὴ βάση καὶ τὸ κριτήριον διάκρισης τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸ ψεῦδος· εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποῖα ἐξασφαλίζει τὴ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸ καθολικὸν τῆς ἀλήθειας καὶ ὄχι στὸ μερικὸν τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Στὸν ἀντίποδα αὐτῆς στέκει ὡς ξένο σῶμα ἡ ἀσυνέχεια τῆς αἵρεσης, τῆς ὁποίας οἱ ἐπι-

μέρους στὸν χρόνο ἐκφάνσεις ἀποτελοῦν τὸ ἐπιγέννημα τοῦ ὀρθολογικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ὅταν αὐτὸς εἰσέρχεται καὶ ἐπιβάλλεται ἐρμηνευτικὰ στὴ δογματικὴ καὶ λειτουργικὴ αὐτοσυνειδησία τῆς Ἐκκλησίας.

Στὸ Β΄ Κεφάλαιο παρουσιάζονται τὰ σύνθετα θεολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εἰκονομαχίας, καὶ δικαιολογεῖται πλήρως ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὡς χριστολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς αἵρεσης. Ἀρχικὰ παρατίθενται ἡ φυσιογνωμία καὶ τὰ κύρια θεολογικὰ ἐπιχειρήματα τῶν εἰκονομάχων, ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάλυση τοῦ διαρχικοῦ (μανιχαϊστικοῦ) ὑποβάθρου τῆς εἰκονομαχικῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ ἐν τέλει ἐκτίθενται οἱ πολυεπίπεδες θεολογικὲς συνέπειες τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρεσης, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τόσο τῇ χριστολογία, ὅσο καὶ τῇ ἐκκλησιολογία.

Στὸ Γ΄ Κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τοῦ βιβλίου, παρουσιάζονται τὰ κριτήρια καὶ οἱ προϋποθέσεις ἀποδοχῆς τῶν αἰρετικῶν. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ ἐξῆς τρία ὑποκεφάλαια: 1. Ἡ ἐπισκοπικὴ αὐθεντία καὶ ἡ πίστις. Ἡ ἐνότητα θεσμοῦ καὶ χαρίσματος, 2. Ἡ θέσις τοῦ αἰρετικοῦ ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας καὶ 3. Ὁ τρόπος ἀποδοχῆς τῶν αἰρετικῶν. Ἐξηγεῖται ἡ γένεσις τῶν σχισμάτων καὶ τῶν αἰρέσεων στὴ βάση τῆς διάσπασης τοῦ φυσικοῦ συνδέσμου μεταξὺ θεσμοῦ καὶ χαρίσματος, τῶν δύο δηλαδὴ πτυχῶν τῆς διφυοῦς ἐπισκοπικῆς (ιερατικῆς) διδασκαλικῆς αὐθεντίας. Σημειώνεται χαρακτηριστικὰ: «Τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἀπνευματίστη διοικητικὴ ἐξουσία, ἢ ὁποῖα μὲ ὄρους καὶ προϋποθέσεις κοσμικοῦ αὐταρχισμοῦ διοικεῖ θεσμικὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, ἱκανοποιώντας ἐπιδημικὰ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα

τῶν μελῶν τῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, δὲν ἀποτελεῖ οὔτε μιὰ ἀόριστη χαρισματολογία, ἢ ὁποῖα, ὑποτιμώντας τὴ συνέχεια τῆς ἱστορικότητος, ἀλλὰ καὶ ἀντίστροφα, τὴν ἱστορικότητα τῆς συνέχειας, ἐνδύεται τὸ χιτῶνα τῆς παραδοσιακότητος καὶ μὲ τρόπο ἐπισφαλῆ ἐρμηνεύει τίς “βουλές” τοῦ Θεοῦ, μεταχειριζόμενη ὁμοίως τίς θρησκευτικὲς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐνότητα θεσμοῦ καὶ χαρίσματος ἐγγυᾶται τὴ διαχρονικὴ καὶ συνεχῆ μετοχὴ τῶν πιστῶν στὴ ζωὴ τῆς ἀποστολικῆς κοινότητος καὶ στὴ χαρισματικὴ πρόοδό τους ὡς μελῶν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Γι’ αὐτὸ καὶ ὁ ἐπίσκοπος κυριολεκτικὰ δὲν δικαιούται νὰ διδάσκει κατὰ τὸ θέλημά του, ἀλλὰ νὰ προσφέρει ἀκέραιη τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περίπτωσι τῆς εἰκονομαχίας ἐκτίθεται τὸ ἀναγκαῖο ὑλικὸ ἐκ τῶν *Πρακτικῶν*, τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνει τὴ γενόμενὴ διάσπασι θεσμοῦ καὶ χαρίσματος ἀπὸ πλευρᾶς τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων».

Ὁμολογουμένως, τὸ κομβικώτερο σημεῖο τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἀποτελεῖ ἡ διττὴ νοηματοδότησι τοῦ ὄρου «αἰρετικός», πράγμα τὸ ὁποῖο ἔχει καταλυτικὴ σημασία ὡς πρὸς τὴν κατανόησι τοῦ τρόπου καὶ τοῦ ἐκκλησιολογικοῦ πλαισίου ἀποδοχῆς τῆς μετάνοιας τῶν πρώην αἰρετικῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων. Ἡ κατανόησι τοῦ τρόπου ἀποδοχῆς βασίζεται ἀκριβῶς πάνω στὴν ἀναφερόμενη διάκρισι τῶν «πρό» καὶ «μετά» συνοδικῆς καταδίκης αἰρετικῶν. Ἄν δὲν ληφθεῖ ὑπ’ ὄψιν ἡ παραπάνω διάκρισι, τότε ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος μένει ἀκατανόητη καὶ ἐμφανίζεται ἀνεξήγητα ἀντιφατικὴ. Στὸ θέμα αὐτὸ μάλιστα ὁ συγγραφεὺς στέκεται κριτικὰ ἔναντι σύγχρονων ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων ἐπὶ τῆς Ζ΄ Συνόδου, γιὰ τίς ὁποῖες ἐπιχειρηματολογεῖ

ὅτι ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἐπιφανειακὲς ἀναγνώσεις μὲ ἑλλιπῆ θέαση τῶν προβλημάτων καὶ ὄχι ἐργασίες μὲ ἀμιγῶς ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα.

Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ἐν λόγω δογματικὴ μελέτη ἐμφανίζει μίαν ἰσορροπημένην καὶ συγκροτημένην σύνθεσιν, ἔχουσα ἀναφοράν στὴν κανονικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὴ εἶναι θεμελιωμένη στὰ σαφῆ δογματικὰ ὄρια τῆς. Ἐν τέλει, ἀποτελεῖ ἓνα σύγγραμμα ποῦ σαφηνίζει ἀπαραίτητες ἐκκλησιολογικὰς ἔννοιες καὶ πληροῖ ἓνα ὄντως ὑπαρκτὸ κενό, τὸ ὁποῖο εὐθύνεται γιὰ τὴν ἐν γένει προβληματικὴν θεώρησιν τῶν «ἐκτὸς Ἐκκλησίας».

Ἄρχιμ. Παντελεήμων-Γ. Τσορμπατζόγλου
Δρ. Θεολογίας Α.Π.Θ. – Βυζαντινολόγος

Βίος Βασιλείου τοῦ Νέου.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς Δευτέρας Παρουσίας,

Πρόλογος Alice-Mary Talbot,

Εἰσαγωγὴ Β. Κατσαρός,

Μετάφρ.-σχόλια Δημ. Ἀποστολίδης,

ἐκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2019, 1218 σσ.

Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Βασιλείου τοῦ Νέου ἀποτελεῖ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἓνα βυζαντινὸ ἀγιολογικὸ κείμενον τοῦ 10ου αἰ., τὸ ὁποῖο ὑπῆρξε πολὺ δημοφιλὲς σὲ ὀρθόδοξους κύκλους τοῦ μεσαίωνα: Σῶζονται εἴκοσι δύο γνωστὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα, καθὼς καὶ ἄλλα δεκατρία χειρόγραφα στὴ δημῶδη ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ ὑπάρχουν ἐπίσης μεσαιωνικὲς μεταφράσεις σὲ σλαβικὰς γλῶσσας. Ἡ δημοτικότητά του δὲν συνδέεται μὲ καμμία τιμὴ τοῦ ἁγίου (πράγματι δὲν εἶναι καθόλου σαφὲς ὅτι ὑπῆρξε ἱστορικὸ πρόσωπον), ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα δύο ὁραμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύφθηκαν καὶ σχετίζονται μὲ

τὸν συγγραφέα τῆς βιογραφίας (ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος φανταστικὸ πρόσωπον) καὶ καταλαμβάνουν σχεδὸν τὰ δύο τρίτα τοῦ κειμένου. Τὸ πρῶτον ὄραμα εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικόν, εἰδικὰ γιὰ τὶς δημοφιλεῖς ὀρθόδοξες πεποιθήσεις σχετικὰ μὲ τὴ μετὰ θάνατον ζωὴ: Περιέχει τὴν πιὸ λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν λεγόμενων ἐναέριων «διοδίων» (τελώνια), εἴκοσι ἐνὸς τὸν ἀριθμὸν, μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ ἀναχωροῦσα ψυχὴ πρέπει νὰ διέλθει μετὰ θάνατον. Σὲ κάθε γραφεῖο διοδίων, ἡ ψυχὴ ἐξετάζεται σὲ σχέση μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀμαρτίες, ποῦ ξεκινοῦν ἀπὸ συκοφαντίες καὶ τελειώνουν μὲ ἀσπλαχνία καὶ σκληρότητα ἀπὸ τὴν μία οἱ δαίμονες κατηγοροῦν ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ἄγγελοι ὑπερασπίζονται τὴν κρινόμενην ψυχὴν. Τὸ ὄραμα ἀναφέρεται στὴ Θεοδώρα, μίαν σκλάβαν ποῦ φρόντιζε τὸν ἅγιον. Στὸ ὄραμα ἐμφανίζεται ἡ Θεοδώρα γιὰ νὰ καθησυχάσει τὸν Γρηγόριον, τὸν συγγραφέα, ὡς πρὸς τὴ μοῖραν τῆς. Στὴν περίπτωσίν τῆς, εἶναι φανερὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι θὰ διέλθει τὰ «τελωνεῖα», βοηθούμενη ὅχι μόνον ἀπὸ τὶς πράξεις καλοσύνης τῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν «πνευματικὸν χρυσόν» ποῦ παρέχει ὁ ἅγιος ἀπὸ τὴν ἀφθονὴν ἀρετῆς του. Μόλις ἡ ψυχὴ περάσει τὰ διόδια, εἰσάγεται στὸν ἄλλο κόσμον, περνώντας ἀπὸ τὶς πύλας τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐπισκεπτόμενη τὶς κατοικίας τῶν ἁγίων καὶ τῶν πατριαρχῶν, κάνοντας ἐπίσης μίαν ἐπίσκεψιν στὸν Ἄδην. Στὴ συνέχεια, ἡ ψυχὴ ἐγκαθίσταται στὸν «τόπον τῆς ἀνάπαυσης». Σημειώνεται ὅτι αὐτὸ λαμβάνει χώρα σαράντα ἡμέρας ἀφ' ὅτου ἡ ψυχὴ ἔχει διαχωρισθῆ ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ τὸν θάνατον. Αὐτὴ ἡ χρονικὴ περίοδος ἀντιστοιχεῖ στὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποία τελοῦνται ἀκολουθίαις (Τρισάγιον, Παννυχίδα) γιὰ τὸν ἀποθανόντα –τὴν

τρίτη, τὴν ἑνατὴ καὶ τὴν τεσσαρακοστὴ ἡμέρα-, ἂν καὶ στὸν *Βίο* σημειώνεται μόνον ἡ τεσσαρακοστὴ ἡμέρα. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι ὁ *Βίος* ἀποτελέσει ἔμπνευση γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μεταβυζαντινοὺς καλλιτέχνες, ὁ χρωστήρας τῶν ὁποίων ἀπέδωσε μὲ ἀρκετὸ ρεαλισμὸ σκηνὲς τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

Ἡ παρούσα ἔκδοση τοῦ *Βίου* ἀποτελεῖ τὴν πρώτη νεοελληνικὴ μετάφραση μετὰ σχολιασμῶ. Τὴν ἔκδοση τὴν προλογίζει ἡ διεθνoῦς φήμης Ἀγιολόγος Alice-Mary Talbot, ἐνῶ τὴν Εἰσαγωγὴ ἐπιμελεῖται ὁ ἐγνωσμένου κύρους Ὁμότ. Καθηγ. Βυζαντινῆς Φιλολογίας Βασίλειος Κατσαρός. Στὸν Πρόλογο ἀλλὰ καὶ στὴν Εἰσαγωγὴ γίνεται μνεῖα στὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ ἔκδοση (συνοδευόμενὴ ἀπὸ ἀγγλικὴ μετάφραση), ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὶς Η.Π.Α. τὸ 2014 ἀπὸ τοὺς Denis F. Sullivan, Alice-Mary Talbot καὶ Stamatina McGrath. Ἡ ἔκδοση ἐκείνη στηρίχθηκε στὸ χειρόγραφο τῆς Μόσχας τοῦ 16ου αἰ., τὸ ὁποῖο παραδίδει τὴν ἐκτενέστερη μορφή τοῦ κειμένου. Ἀκόμη, διορθώθηκαν –μεταξὺ ἄλλων– λεξιλογικά, συντακτικὰ καὶ ὀρθογραφικὰ ἀβλεπτήματα τῆς παλαιότερης ἔκδοσης. Ἡ Εἰσαγωγὴ τοῦ Καθηγητῆ Β. Κατσαροῦ ἀποτελεῖ ἕνα μικρὸ δοκίμιο μετὰ υποσημειώσεων, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν τὴν παλαιότερη καὶ τυχὸν νεώτερη ἔρευνα. Παρουσιάζονται θέματα ποῦ ἀφοροῦν τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις τοῦ κειμένου, τὴν περιγραφὴ τῶν ὁραμάτων τοῦ Βασιλείου καὶ τὴν ἐρμηνεία τους, τὴ

σκιαγράφηση τοῦ συγγραφέα τοῦ *Βίου*, ζητήματα ἐρμηνείας καὶ ταύτισης τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ μαθητῆ του Γρηγορίου, καθὼς καὶ τοπογραφικὰ ζητήματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ μετάφραση πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν νομικὸ Δημήτριο Ἀποστολίδη, γιὰ τὸν ὁποῖον τὸ Βυζάντιο ἔχει ἀποτελέσει ἔμπνευση γιὰ ἐκπόνηση σχετικῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν. Ὁ μεταφραστὴς εἶναι ἀξιέπαινος γιὰ τὸν κόπο ποῦ κατέβαλε νὰ «μεταφέρει» στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἕνα ἀντικειμενικὰ δυσνόητο ἐκτενὲς κείμενο.

Ἡ μετάφραση διαιρεῖται σὲ ἑξι κεφάλαια· στὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου ὑπάρχουν σχόλια, τόσο ἐρμηνευτικὰ ὅσο καὶ λεξιλογικά, ἐνῶ παρατίθενται καὶ τὰ ἀγιογραφικὰ χωρία ποῦ ἐντοπίζονται στὸν *Βίο*. Ἡ ἔκδοση κατακλείεται μὲ κατάλογο κυρίων ὀνομάτων, παράθεση τῶν πηγῶν καὶ βιβλιογραφία.

Συνοφίζοντας, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ νεοελληνικὴ μετάφραση τοῦ *Βίου* τοῦ ἀγ. Βασιλείου τοῦ Νέου ἀποτελεῖ πολὺτιμο βοήθημα γιὰ βυζαντινολόγους καὶ θεολόγους, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἐντρυφήσουν σὲ ἕνα ἀγιολογικὸ ἀνάγνωσμα τοῦ 10ου αἰ. Πέρα ὅμως ἀπὸ τοὺς εἰδικoῦς ἐπιστήμονες, ὁ *Βίος* μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἕνα εὐχάριστο ὠφέλιμο ἀνάγνωσμα γιὰ ὅλους ἐκείνους ποῦ ἀρέσκονται στὴν ἀνάγνωση «ψυχοφελῶν» διηγήσεων τῶν ἐλληνικῶν μεσαιωνικῶν χρόνων.

Σπύρος Π. Παναγόπουλος
Φιλολογος-Ἱστορικός